



УДК 340.1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ «ЕФЕКТИВНІСТЬ» У ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Сидоренко В.В., к. ю. н.,
завідувач кафедри права
Білоцерківський інститут економіки та управління
Університету «Україна»

Стаття присвячена визначенню поняття «ефективність» і теоретичному аналізу методологічних аспектів визначення можливості її використання під час дослідження й оцінювання правових явищ. Проаналізовано загальнотеоретичні основи категорії «ефективність» і запропоновано авторський підхід до визначення її змісту й сутності. Визначено роль загальнотеоретичних передумов використання ефективності як однієї з основоположних характеристик оптимального функціонування юридичних конструкцій. Досліджено основні закономірності теоретичної значущості філософсько-правової сутності поняття ефективності й передумови визначення її цінності щодо використання в праві. Запропоновано узагальнені підходи для оптимального з'ясування сутності категорії «ефективність» в аспекті її практичного використання юридичною наукою.

Ключові слова: теоретичні поняття, категорія, ефект, ефективність, правові відносини, концептуальні аспекти, кількісно-якісні витрати, результативність, вплив, оптимізація, задоволення потреб.

Статья посвящена определению понятия «эффективность» и теоретическому анализу методологических аспектов определения возможности ее использования при исследовании и оценке правовых явлений. Проанализированы общетеоретические основы категории «эффективность» и предложен авторский подход к определению ее содержания и сущности. Определена роль общетеоретических предпосылок использования эффективности в качестве одной из основных характеристик оптимального функционирования юридических конструкций. Исследованы основные закономерности теоретической значимости философско-правовой сущности понятия эффективности и предпосылки определения ее ценности при использовании в праве. Предложены обобщающие подходы для оптимального выяснения сущности категории «эффективность» в аспекте ее практического использования юридической наукой.

Ключевые слова: теоретические понятия, категория, эффект, эффективность, правовые отношения, концептуальные аспекты, количественно-качественные расходы, результативность, влияние, оптимизация, удовлетворение потребностей.

Sydorenko V.V. OVERALLY THEORETICAL ANALYSIS OF THE CATEGORY "EFFICIENCY" IN THE JURISPRUDENCE

The article is devoted to the definition of the concept of "efficiency" and the theoretical analysis of methodological aspects of determining the possibility of its use in the study and evaluation of legal phenomena. The general theoretical foundations of the category "efficiency" are analyzed and the author's approach to the definition of its content and essence is proposed. The role of universal theoretical preconditions of using efficiency as one of the basic characteristics of optimal functioning of legal constructions is determined. The basic regularities of the theoretical significance of the philosophical and legal essence of the notion of efficiency and the preconditions for determining its importance in relation to use in the law are investigated. The generalized approaches for optimal clarification of the essence of the category "efficiency" in the aspect of its practical use by legal science are offered.

Key words: theoretical concepts, category, effect, efficiency, legal relations, conceptual aspects, quantitative and qualitative costs, effectiveness, influence, optimization, fulfilling of needs.

Постановка проблеми. Через свою практичну й теоретичну значущість дослідження змісту категорії «ефективність» здійснюється багатьма економічними, суспільно-гуманітарними та юридичними науками. Кожна сфера застосування підтверджує, що ми маємо справу із загальнонауковою категорією. При цьому підходи й механізми її визначення суттєво відрізняються залежно від наукової парадигми дослідження та специфіки кута зору конкретного науковця. Однак повне уявлення про суттєві характеристики категорії ефективності можливе лише під час усебічного та неупередженого аналізу положень різноманітних наукових доктрин і концепцій. Саме комплексність аналізу є передумовою визначення істотних властивостей будь-якого явища, в тому числі й ознак поняття «ефективність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження змісту ефективності майже завжди відбувалось шляхом визначення її змісту стосовно конкретного явища або процесу, що знаходився в центрі уваги дослідника. Питанню визначення змісту категорії «ефективність» присвячено багато праць. У свою чергу, розумінню змістового навантаження самої категорії «ефективність» значної уваги приділено не було.

Постановка завдання. Мета статті полягає у спробі вирішення наукової проблеми визначення поняття «ефективність» як універсальної філософсько-правової категорії й установлення можливостей для її використання під час оцінювання правових явищ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи проблему ефектив-

ності в багатьох аспектах і вимірах, необхідно встановити найбільш характерні риси цієї категорії, які б допомогли універсалізації та об'єктивізації поняття «ефективність» як теоретично-прикладної категорії й визначенню найоптимальнішої конструкції щодо використання цього поняття юридичною наукою.

Визначальне значення для розуміння змісту й сутності будь-якої категорії має її філософське осмислення та наповнення. Тому першочерговим завданням дослідження поняття «ефективність» є з'ясування його філософсько-методологічного й соціально-філософського значення. У зв'язку з тим що ефективність розглядається як самостійна філософська категорія, необхідним виглядає з'ясування сутності поняття «категорія». У філософії під категорією (від грец. *categoria* – вислів, обвинувачення, ознака) прийнято розуміти найбільш загальне фундаментальне поняття, що відображає найістотніші закономірні зв'язки та відносини реальної дійсності й пізнання [1, с. 601]. Категорії фіксують групи знань та уявлень, етапи й фактори пізнавального процесу, тому вони входять у систему управління знаннями. Категорії дають змогу пов'язати будь-яке знання з філософією і, навпаки, здійснити перехід від неї до будь-якої прикладної галузі знань [2, с. 5]. Виходячи з філософського розуміння поняття «категорія», ми бачимо, що термін «ефективність» відповідає всім визначеним ознакам «категорій» та є за своєю сутністю універсальною загальнонауковою категорією, може використовуватись усіма суспільно-гуманітарними науками, зокрема юридичною наукою.

Проблема ефективності є ключовою проблемою функціонування будь-якого соціального інституту. Проте витоки наукових досліджень поняття «ефективність» належать економічній науці, з розгляду наукових підходів якої до визначення досліджуваної категорії й варто розпочати дослідження. Активне використання поняття «ефективність» розпочалося наприкінці XIX – на початку XX ст. Відомий економіст Ф. Тейлор визначав ефективність як процес досягнення формально визначеної мети заздалегідь визначеними методами у визначені строки [3, с. 45], у свою чергу, Г. Емерсон під ефективністю розумів максимально вигідне співвідношення між сукупними витратами та економічними результатами [4, с. 27]. При цьому під ефективністю розуміли міру виконаної роботи щодо витраченої енергії або як співвідношення між фактичними та потенційними результатами будь-якого процесу.

Що стосується сучасного розуміння поняття «ефективність» в економіці, то його досить вдало узагальнює Л.Г. Мельник: ефективність визначається відношенням результату (ефекту) до витрат, що забезпечили його отримання. Ефективність розкриває характер причинно-наслідкових зв'язків виробництва. Вона показує не сам результат, а те, якою ціною він був досягнутий. Тому ефективність найчастіше характеризується відносними показниками, що розраховуються на основі двох груп характеристик (параметрів) – результату й витрат. Це, утім, не виключає використан-

ня й абсолютних значень вихідних параметрів [5, с. 83].

Отже, в економіці ефективність розуміють як категорію, що відображає співвідношення між одержаними результатами й витраченими на їх досягнення ресурсами. Ми бачимо, що ефективність є одним із основних понять господарської практики. Саме через неї проявляється сукупність найбільш загальних, істотних і стійких зв'язків і відносин з приводу отриманих результатів діяльності та витрачених для її здійснення витрат. Як економічна категорія ефективність є єдиною кількісно-якісною характеристикою результативності діяльності.

З'ясування філософсько-правової сутності поняття ефективності необхідне шляхом застосування методу сходження від загального до конкретного, з узагальнення, яке зробив А. Урсул: «... ефективність, якщо не основне, то одне з найважливіших для дієвого підходу дослідження явища» [6, с. 13]. Це твердження лежить в основі філософського розуміння ефективності й загалом підтверджує цінність категорії «ефективність» для існування будь-якого явища. Це підтверджується поглядами більшості науковців і впливає на подальший хід дослідження загалом, хоча й існують деякі відмінності в поглядах науковців на цю проблему.

У загальному уявленні ефективність (від лат. *Effectivus* – діяльний, творчий) – це відношення результату до витрат, які були витрачені на його отримання. Великий тлумачний словник сучасної української мови подає таке визначення слова «ефективний»: «який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект» [7, с. 484]. З огляду на це визначення, для більш точного розуміння поняття «ефективність» виникає нагальна потреба розмежування понять «ефективність» та «ефект». Це пояснюється застосуванням обох понять для визначення результативності впорядкування суспільних відносин. За твердженням В.В. Голов'янка, ефективність означає якісно позитивну властивість усієї системи дій, ефект характеризує переважно наслідок яких-небудь конкретних дій [8, с. 74]. Отже, ми бачимо, що наявність певного ефекту не означає позитивних якісних змін стосовно певного явища, тому, відповідно, наявність ефекту не може вказувати на ефективність, виходячи з того, що не кожен ефект є ефективним. Крім цього, ефективність визначається як динамічна властивість явища, а ефект є конкретним об'єктивно існуючим явищем, що виникає при будь-якому впливі на явище. Відповідно, досягнення ефекту не може означати, що виникає ефективність.

Що стосується категорії «ефективність», то вона, на відміну від «ефекту», є значно ширшим поняттям і враховує не лише отриманий результат, а й витрати, які були витрачені на його отримання. Разом із цим під час визначення ефективності потрібно брати до уваги умови, в яких був досягнутий цей результат, а також те, як це вплине в подальшому на існування та розвиток певного процесу або явища.



Отже, поняття «ефект» та «ефективність» ототожнюватись не можуть, повинні розглядатись відокремлено як дві самостійні категорії, що співвідносяться між собою як статичне й динамічне.

Досліджуючи зміст категорії «ефективність», необхідно розглянути її визначення в радянській науковій літературі. Так, С. Алексєєв вважає, що ефективність визначається відношенням досягнутого результату до мети діяльності з урахуванням витрат на її досягнення [9, с. 40]; М. Шаргородський стверджує що ефективність є абстрактне поняття, яке означає тільки здатність застосованого засобу сприяти досягненню бажаної мети, оцінка ж відноситься не до ефективності, а до мети, досягненню якої слугує аналізований засіб, до того ж він пише, що ефективність – це об'єктивна можливість, яка для свого перетворення в дійсність вимагає дотримання низки правил [10, с. 99]; І. Самощенко, В. Никитинський, А. Венгерів визначають ефективність як «співвідношення між фактично досягнутим результатом і тією метою, досягнення якої передбачалося» [11, с. 70]; на думку М. Андрющенко, ефективність є узагальненим проявом проблеми та виявленням раціональних способів досягнення мети [12, с. 44].

З наведених вище визначень поняття «ефективність» ми бачимо, що представники радянської правової думки розглядали цю категорію в її класичному розумінні, тобто в розумінні, що було сформоване економічною теорією, без урахування особливостей, які об'єктивно існують під час її визначення стосовно сутності права та його впливу на конкретні суспільні процеси. В основі такого розуміння лежить матеріалістична сутність ефективності, тобто її зміст формується на підставі конкретного впливу на певне явище, й обов'язковою умовою існування є реальне вирішення справи. При цьому не враховується динаміка розвитку та вплив ефективності на явище, а здійснюється фактичне обрахування витрат на досягнення заздалегідь визначеної мети.

Сучасні підходи до визначення поняття ефективності сформовані на основі поглядів радянських науковців, загалом відображають традиційний підхід до розуміння цієї категорії як співвідношення витрат до досягнутого результату. Проте, враховуючи основоположний принцип впливу людини на досягнення ефективності впорядкування будь-яких процесів, відбувається частковий відхід від традиційної моделі й починають досліджуватись деякі додаткові аспекти. Це положення підтверджується поглядами сучасних науковців. Так, В. Волинський указує, що ефективність – це ступінь пристосованості системи загалом та окремих її елементів до вирішення завдань, що перед нею поставлено [13, с. 247]. У найбільш загальній формі ефективність є соціальним явищем і відбиває співвідношення між людською діяльністю та її наслідками. При цьому її найбільш суттєвими характеристиками є «міра» й «можливість» [14, с. 96]. Ефективність – це відношення досягнутих результатів до передбаченої мети в проце-

сі формування суспільно значущих якостей особистості, соціальних груп, суспільства загалом. Рівень досягнення мети характеризує ступінь ефективності [15, с. 87]. Ефективність – відношення досягнутого результату (відповідно до того чи іншого критерію) до максимально досягнутого чи заздалегідь запланованого результату [16, с. 60].

Проте, враховуючи основоположний принцип впливу людини на досягнення ефективності впорядкування будь-яких процесів, відбувається частковий відхід від традиційної моделі й починають досліджуватись деякі додаткові аспекти. Це положення підтверджується поглядами сучасних науковців. Отже, наявність певного ефекту системи ще не означає позитивних якісних змін стосовно певного явища. Відповідно, наявність ефекту не може вказувати на ефективність, виходячи з того, що не кожен ефект є ефективним. У цьому контексті ефективність визначається як динамічна властивість явища, а ефект є конкретним об'єктивно існуючим явищем, що виникає при будь-якому впливі на явище. У цьому разі досягнення ефекту не може означати, що виникає ефективність. Окремі вчені прямо вказують на існування «негативної ефективності», яка віддаляє від наміченої цілі [17, с. 108]. Отже, категорія «ефективність» є значно ширшим поняттям від терміна «ефект». Вона враховує не лише отриманий результат, а й витрати, які були витрачені на його отримання. Під час визначення ефективності потрібно брати до уваги умови, в яких був досягнутий результат і як це впливатиме в подальшому на існування та розвиток певного процесу або явища.

Отже, безспірним виглядає той факт, що в сучасних умовах розвитку суспільства філософська та юридична наука повинні відійти від традиційного підходу розуміння поняття «ефективність», що склався в економічній науці й до цього мав переважне використання. Як уже зазначалося, в економіці під час визначення ефективності основним вважається співвідношення результатів і витрат. У свою чергу, для юридичної науки більш важливими є дещо інші співвідношення під час визначення ефективності. Зокрема, обов'язково повинні враховуватись співвідношення результатів і поставленої мети, результатів з потребами та результатів з якістю діяльності (задоволенням потреб). Тому під час формулювання універсального визначення поняття «ефективність» необхідно враховувати особливі форми прояву ефективності як динамічної структури, що об'єктивується стосовно конкретного явища або процесу. У процесі комплексного аналізу проблеми ефективності, крім основних категорій «результат» і «витрати», доцільно з'ясувати зміст категорій «мета», «потреби», «якість», «мотив», саме це дає поштовх під час поглибленого з'ясування змісту досліджуваної категорії. Однак навіть ці категорії не можуть повною мірою визначити зміст і сутність категорії «ефективність», тому в процесі визначення ефективності щодо конкретного процесу або явища суттєвим є врахування зовнішніх і внутрішніх чинників (факторів),

що прямо або опосередковано впливають на це явище або процес і в сукупності також є системоутворювальними елементами.

Висновки з проведеного дослідження. Конкретизуючи підходи до визначення поняття «ефективність», варто зупинитись на умовах, що впливають на його формування. Відповідно, для оптимального з'ясування сутності ефективності варто враховувати таке:

– необхідність відмови від штучного нав'язування напрямів розвитку цієї категорії в межах однієї науки;

– початкові умови її формування шляхом виділення загального та особливого, враховуючи чинники, що існують і виникають у процесі її забезпечення;

– ефективність повинна визначатись не через аналіз кількості витрачених ресурсів, а шляхом дослідження якості та правильності їх використання;

– існує велика кількість потенційних сценаріїв і способів її досягнення, навіть щодо рівнозначних процесів і явищ залежно від зовнішніх факторів, що на них впливають;

– швидкість її досягнення залежить від надійності всіх системоутворювальних елементів тощо.

Отже, під ефективністю варто розуміти комплексну, функціональну, динамічну категорію, що визначається співвідношенням кількісно-якісних витрат, які використовуються цілеспрямовано та перебувають під дією зовнішніх чинників до досягнення заздалегідь запланованої мети, що опосередковує задоволення загальних або індивідуальних потреб і має конкретне вираження у вигляді позитивного результату.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / под ред. С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой. Москва, 1995. 1208 с.
2. Разумов В., Сизиков В. Категориальный аппарат в современном естествознании. Философия науки. 2004. № 1. С. 3–29.
3. Тейлор Ф. Принципы научного менеджмента / пер. с англ. Москва, 1991. 104 с.
4. Эмерсон Г. Двенадцать принципов эффективности / пер. с англ. Москва, 1993. 350 с.
5. Мельник Л.Г., Корінцева О.І. Економіка підприємства. Суми, 2004. 412 с.
6. Урсул А.Д. Проблема эффективности в современной науке. Кишинев, 1985. 256 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, 2005. 1728 с.
8. Головянко В.В. Эффективность правового воспитания: понятие, критерии, методика измерения. Киев, 1985. 203 с.
9. Алексеев С.С. Эффективность правовых норм. Москва, 1980. 282 с.
10. Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. Ленинград, 1973. 376 с.
11. Самощенко И.С. Никитинский В.И., Венгеров А.Б. К методике изучения эффективности правовых норм. Советское государство и право. 1971. № 3. С. 70–71.
12. Андрущенко М.Н. Понятие эффективности и его философский смысл. Ученые записки кафедр общественных наук вузов г. Ленинграда. Вып. 12. С. 42–53.
13. Волынский В.А. Криминалистическая техника. Наука – техника – общество – человек. Москва, 2000. 318 с.
14. Теорія держави і права / А.М. Колодій та ін. Київ, 2002. 368 с.
15. Капогузов Е.А. Европейский опыт де бюрократизации и возможности его применения на постсоветском пространстве. Наукові праці Донецького національного технічного університету. 2010. Вип. 38-1. С. 84–87.
16. Пашов Р.І. Управління та бюрократія: від функції до дисфункції. Грані. 2012. № 2 (82). С. 56–61.
17. Марочкин С.Ю. Проблема эффективности норм международного права. Иркутск, 1988. 152 с.